Il-versi Għarbin tal-poeti Medjevali Għarab-Maltin: ħarsa mill-ġdid

Martin R. Zammit[1]

Ma nistgħux ngħidu li miż-żmien tal-Għarab f'Malta waslilna xi wirt kbir ta' sejbiet ta' natura materjali. S'issa nafu bis-sejba ta' għadd ta' ħaġriet tal-oqbra minquxa bl-Għarbi, kif ukoll xi fdalijiet ta' oġġetti taċ-ċeramika u tal-ħġieġ mill-aħħar snin tas-seklu għaxra u l-bidu tas-seklu ħdax, kif ukoll munita waħda tal-valur ta' kwart ta' Dinar magħmula Malta stess fis-sena 1079. L-akbar wirt li l-Għarab ħallew warajhom kien, bla dubju, l-ilsien Malti.

Minkejja li aktarx li dawn il-gżejjer m'għammrux fihom l-eluf kbar ta' nies, madankollu jidher li wħud mill-Maltin ta' nisel Għarbi f'nofs is-seklu tnax, fi żmien il-ħakma tas-Sultan Normann Ruġġieru II (ħakem fis-snin 1130-1154), kellhom livell tajjeb ta' edukazzjoni, u saħansitra ħallew warajhom xi versi poetiċi bl-ilsien Għarbi. B'xorti tajba, uħud minn dawn il-versi nġabru f'antoloġija ta' poeżiji minn Sqallija u għadhom jistgħu jinqraw sal-lum f'manuskritt merfugħ fil-Biblijoteka Nazzjonali ta' Pariġi.[2] Versi oħra jinsabu f'kitbiet ta' kożmografi Għarab tas-seklu tlettax. Kien Michele Amari, fis-seklu dsatax, li xandar dawn il-versi ta' tliet poeti Għarab-Maltin, sew fl-oriġinal bl-Għarbi, kif ukoll maqlubin għat-Taljan. Matul is-seklu għoxrin bosta studjużi Maltin qalbu dawn il-versi mit-Taljan għall-Malti,[3] kif ukoll għall-Ingliż.[4] Il-versi poetiċi jittrattaw dwar il-bini ta' arloġġ kemxejn oriġinali, żewġ epigrammi, u tmien versi minn eleġija twila f'ġieħ mexxej Musulman mhux magħruf. L-għan ta' dan l-artiklu huwa li, għall-ewwel darba, jifli dawn il-ftit versi, ħmistax b'kollox, fit-testi oriġinali bl-Għarbi, filwaqt li jagħti t-traduzzjoni Maltija tagħhom.

Kronoloġija

Il-poeti Għarab-Maltin li jittratta dan l-istudju huma:

1a. Abū l-Qāsim bin Ramaḍān il-Māliṭī
1b. Għabd ir-Raħmān bin Ramaḍān, magħruf bħala 'l-imħallef'
2. Għabd Allāh bin is-Samaṭ īl-Māliṭī
3. Għuṯmān bin Għabd ir-Raħmān, magħruf bħala 'bin is-Sūsī'.[5]

Aktarx li l-ewwel tnejn (1a u 1b) huma fil-fatt l-istess persuna, kif ħa jintqal aktar tard. Barra minn hekk, l-ewwel żewġ poeti (1a/1b u 2) aktarx li għexu fi żmien il-ħakma tas-Sultan Ruġġier II, in-Normann, ta' Sqallija. Dwar it-tielet poeta, mill-manuskritt li jġib il-versi tiegħu ma joħroġ ebda tagħrif dwar iż-żmien li għex fih. Xi ħjiel ta' kronoloġija jista' jinkiseb mill-fatt li Abū Ṭāhir Aħmad bin Muħammad is-Silafī, l-ewwel awtur Għarbi li jagħti l-versi dwar l-arloġġ mibni f'Malta,[6] għex bejn is-snin 1085 u 1180. Dan ifisser li ż-żewġ poeti li jsemmi s-Silafī, jiġifieri Abū l-Qāsim bin Ramaḍān il-Māliṭī (1a) u Għabd Allāh bin is-Samaṭī il-Māliṭī (2), kienu għexu fis-seklu tnax, jew qabel, imma ma setgħux damu wisq ħajjin wara l-1180, is-sena tal-mewt tas-Silafī. Fil-każ tal-poeti Għabd ir-Raħmān bin Ramaḍān, magħruf bħala 'l-imħallef' (1b) u Għuṯmān bin Għabd ir-Raħmān, magħruf bħala 'bin is-Sūsī', dawn għexu wkoll matul is-seklu tnax, jew qabel, imma aktarx li m'għexux wisq wara s-sena 1201, is-sena tal-mewt ta' Għimād id-Dīn Kātib l-Isfahānī, l-awtur tal-antoloġija li ġġib uħud mill-versi tagħhom.[7] Il-kuntest storiku fil-Mediterran ċentrali fis-seklu tnax kien karatterizzat mill-ħakma Normanna fi Sqallija u minn dik tad-dinastija Żirija fl-*Ifrīqija* (bejn wieħed u ieħor it-Tripolitanja, it-Tuneżija u l-Lvant tal-Alġerija tal-lum).

Tagħrif fil-Qosor dwar il-Prosodija Għarbija

Qabel ma wieħed jifli l-versi tal-poeti Għarab-Maltin, ikun tajjeb li tingħata idea, imqar fil-qosor ħafna, dwar is-sistema prosodika mħaddma fil-poeżija tradizzjonali Għarbija. B'hekk wieħed ikun jista' jifhem u japprezza aħjar il-binja ġewwinija ta' dawn il-versi. Is-sistema prosodika Għarbija, ikkodifikata mill-H̱alīl bin Aħmad,[8] hija msejsa fuq l-unità msejħa *ħarf*. Hawn mhux il-post fejn wieħed jidħol fl-irqaqat teoretiċi dwar il-kunċett ta' *ħarf* (plural *ħurūf*). Għall-konvenjenza, wieħed jista' jsejjaħ din l-unità 'konsonanti'. Hemm żewġ

għamliet ta' *ħarf*, dak b'vokali warajh (*ħarf mutaħarrik*), muri bħala "/", u dak mingħajr vokali (*ħarf sākin*), muri bħala "0". Il-*ħurūf* jitlaqqgħu f'sitt unitajiet prosodiċi ewlenin li nsibu f'din is-sentenza mnemonika:

lam	*'ara*	*għalā*[9]	*ẓahri*	*ġabalin*	*samakatan*
/ 0	*//*	*//0*	*/0/*	*///0*	*// //0*
1.	2.	3.	4.	5.	6.[10]
'Ma	rajtx	fuq	dahar	muntanja	ħuta.'

Huwa minn dawn l-unitajiet elementari li jissawru t-tmien piedi li fuqhom hija msejsa l-prosodija Għarbija. It-tmien piedi 'jitlaħħmu' bil-konsonanti talgħerq F-Għ-L sabiex wieħed ikun jista' jiftakarhom aħjar. Din it-tabella turi t-tqassim tat-tmien piedi:

b'ħames konsonanti[11]	*fa-għuw-lun*
	fā-għi-lun
b'seba' konsonanti	*mus-taf-għi-lun*
	ma-fā-għij-lun
	maf-għuw-lā-tu
	fā-għi-lā-tun
	mu-fā-għa-la-tun
	mu-ta-fā-għi-lun

Dawn il-piedi jingħaqdu flimkien f'sittax-il sekwenza metrika msejħa *buħūr*, jiġifieri 'ibħra', li fuqhom jinbnew il-poeżiji Għarbin.[12] It-tmien piedi ewlenin għandhom għadd kbir varjanti. Hekk pereżempju, fil-każ tal-pied *mustafgħilun*, dan jista' jitqassar f'ħames forom u jsir *mutafgħilun*, *mustagħilun*, *mutagħilun*, *mustafgħil*, u *mutafgħil.* Dawn il-varjanti jħaffu xi ftit l-ebusija tas-sistema prosodika, u jagħtu xi ftit tan-nifs lill-poeta huwa u jfassal il-versi tiegħu. Ħafna drabi, poeżija Għarbija tkun magħmula minn versi ta' żewġ

emistikkji, bl-ewwel żewġ emistikkji tal-ewwel vers jirrimaw bejniethom. Din l-istess rima tiġi repetuta fi tmiem it-tieni emistikkju ta' kull wieħed mill-versi tal-poeżija. Minn dan li ntqal s'issa, wieħed malajr jintebaħ li l-poeta jinsab f'qagħda iebsa ħafna, għaliex minbarra li huwa marbut rabta kbira ma' struttura metrika daqshekk riġida, huwa marbut ukoll bir-rima li trid tibqa' nieżla ma' kull vers tal-poeżija tiegħu.

L-arloġġ kapolavur

Kemm il-kożmografu Jāqūt bin Għabd Allāh il-Ħamawī r-Rūmī (1179-1229), fil-ktieb tiegħu *Mugħġam al-buldān* ('Id-dizzjunarju tal-pajjiżi'),[13] kif ukoll Abū Jaħjā Żakarija bin Muħammad il-Qażwīnī (1203-1283), l-awtur tal-ktieb *Āṯār al-bilād wa-aḫbār al-għibād* ('Il-monumenti tal-pajjiżi u l-aħbarijiet dwar in-nies'), isemmu l-bini ta' arloġġ kemxejn partikulari. Il-kożmografu Jāqūt, li kiteb qabel il-Qażwīnī, jgħid li ħa t-tagħrif tiegħu mingħand Abū Ṭāhir Aħmad bin Muħammad is-Silafī, imwieled f'Isfaħan, fil-Persja, fis-sena 1085 u miet fl-1180. Ix-xogħol tiegħu jġib it-titlu *Mugħġam as-Safar* ('Dizzjunarju tas-safar'). La Amari u lanqas l-istoriċi Maltin li kitbu dwar dan l-arloġġ u l-versi assoċjati miegħu ma jsemmu lis-Silafī. Is-Silafī, Jāqūt u l-Qażwīnī jirrappurtaw li Abū l-Qāsim bin Ramaḍān il-Māliṭī jsemmi l-bini ta' mekkaniżmu li bih jitkejlu s-sigħat, milli wieħed jista' jifhem, bil-moviment ta' tfajla li tixħet boċċi tal-metall (bl-Għarbi *ṣinaġ*). Dan kien ix-xogħol ta' ġeometra (skont Jāqūt), jew ta' xi ġeometri (skont il-Qażwīnī). Il-versi dwar dan l-arloġġ huma fuq il-metru msejjaħ *raġaż*,[14] mibni fuq il-pied *mustafgħilun*, u f'kull emistikkju hemm żewġ piedi minn dawn. B'kollox, il-pied *mustafgħilun* jiġi ripetut tnax-il darba. L-erba' emistikkji jirrimaw bil-konsonanti *ġ* li hija vvokalizzata *-aġ* (3 darbiet) u *-iġ* (darba).

Il-verżjoni ta' Abū Ṭāhir Aħmad bin Muħammad is-Silafī[15]

> *Smajt lil Abū l-Għabbās Aħmad bin Ṭālūt il-Balansī [jiġifieri minn Valencia, fi Spanja] jgħid b'fommu stess: "Smajt lil Abū l-Qāsim bin Ramaḍān il-Māliṭī jgħid fiha [f'Malta? - dan li ġej]: 'Wieħed mill-ġeometri ħadem lill-Qajd Jaħja, sid Malta, xbieha li biha jsiru magħrufa l-ħinijiet tal-jum bil-boċċi tal-metall. Għalhekk għedt lil Għabd Allāh bin is-Samaṭī l-Māliṭī: Kompli dan l-emistikkju'", u qal:*
>
> "Tfajla tixħet il-boċċi ... (*Ġārijatun tarmī ṣ-ṣinaġ* - جاريــة تــرمــي الصــنــج), *[u s-Samaṭī kompla]*

بها النفوس تـبـتـهـج
bihā n-nufūsu tabtahiġ
Biha l-erwieħ jifirħu

كأن من أحكمـها إلى السمـاء قد عـرج
ka-'anna man 'aħkamahā / 'ilā s-samā'i qad għaraġ
Bħallikieku dak li għamilha / fis-sema tela'

فطـالـع الأفلاك عن سر البـروج والدرج. (الرجز)
fa-ṭālagħa l-'aflāka għan / sirri l-burūġi wa-d-daraġ.
U għarrex il-kwiekeb (biex jifhem) / is-sigriet taż-Żodijaku u tal-mogħdijiet smewwija."[16]

(Il-metru: Raġaż)

Il-verżjoni ta' Jāqūt[17]

Malta: Belt fl-Andalus. Is-Silafī qal: Smajt lil Abū l-Għabbās Aħmad bin Ṭālūt il-Balansī jgħid b'fommu stess: Smajt lil Abū l-Qāsim bin Ramaḍān il-Māliṭī jgħid fiha [f'Malta? - dan li ġej]: "Wieħed mill-ġeometri ħadem lill-Qajd [gvernatur] Jaħja, sid Malta, xbieha li biha jsiru magħrufa l-ħinijiet tal-jum bil-boċċi tal-metall. Għalhekk għedt lil Għabd Allāh bin is-Samaṭī l-Māliṭī: 'Kompli dan l-emistikkju: Tfajla tixħet il-boċċi ... (Ġārijatun tarmī ṣ-ṣinaġ - جاريـة ترمـي الصنـج*)'" u (s-Samaṭī) qal: ....*[hawn Jāqūt iġib l-istess versi tas-Silafī].

Il-verżjoni tal-Qażwīnī[18]
Il-Qażwīnī jintroduċi l-versi dwar l-arloġġ b'deskrizzjoni dwar Malta:

Malta – gżira qrib il-peniżola tal-Andalus, fiha ħafna ġid, u kotra ta' barkiet. Tulha madwar tletin mil. Fiha jgħixu n-nies u fiha bliet, irħula, siġar u frott. Il-Biżantini ħabtu għaliha wara (s-sena) erba'mija u erbgħin.[19] *Tqabdu magħhom u talbu mingħandhom il-ġid u l-flejjes u n-nisa. Għalhekk il-Misilmin inġabru flimkien u għaddu lilhom infushom. L-għadd tal-ilsiera*[20] *tagħhom kien aktar mill-għadd tal-ħielsa, u għalhekk (il-Misilmin ħielsa) qalu lill-ilsiera tagħhom: "Tqabdu magħna; jekk toħorġu rebbieħa, intom tkunu ħielsa, u kulma huwa tagħna, ikun tagħkom. Iżda jekk toqogħdu taħsbuha, (żgur li) ninqatlu u tinqatlu." U meta dehru l-Biżantini, ħabtu għalihom bħallikieku kien il-ħbit ta' raġel wieħed. U Alla għenhom, u għelbuhom; u qatlu għadd kbir ta' Biżantini.*

L-ilsiera ngħaqdu mal-ħielsa, issaħħet il-qawwa tagħhom, u wara dan, il-Biżantini qatt ma reġgħu ħabtu għalihom.[21]
Il-poeta Malti Bin is-Samanṭī ġej minnha [minn Malta]. Huwa kien jinqala' ħafna fil-kitba tal-poeżija b'mod spontanju. Abū l-Qāsim bin Ramaḍān il-Māliṭī qal: "Xi ġeometri f'Malta għamlu xbieha, għas-sultan tagħha, li biha jsiru magħrufa l-ħinijiet tas-sigħat tal-jum; u (x-xbieha) kienet tixħet balal fuq il-boċċi tal-metall. Għalhekk għedt lil Għabd Allāh bin is-Samanṭī: 'Kompli dan l-emistikkju: Tfajla tixħet il-boċċi ...'" u (s-Samanṭī) qal: ....[hawn il-Qażwīnī jġib l-istess versi tas-Silafī, li jinsabu wkoll f'Jāqūt].

Is-Silafī jagħti l-frażi *bit̠-t̠ag̠h̠r* jiġifieri 'bil-fomm', mela 'b'fommu stess'. Din il-frażi tintuża għall-enfasi: "Smajtu jgħid b'fommu stess," u għadha tingħad sal-lum fid-djaletti Għarab.[22] Possibbiltà oħra, mogħtija minn C.F. Seybold,[23] tgħid li l-verżjoni korretta hija *bix-xuqr*, kif jagħtiha Jāqūt, jiġifieri 'fl-inħawi tax-Xmara Júcar' li tgħaddi mill-provinċji Spanjoli ta' Valenzja, Cuenca u Albacete. Din ir-referenza għal xmara li tgħaddi minn Valenzja ssaħħaħ l-oriġini minn din il-belt ta' Abū l-Għabbās Aħmad bin Ṭālūt, imsejjaħ il-Balansī, jiġifieri 'minn Valenzja', li jissemma f'din is-silta. Il-problema taż-żewġ verżjonijiet ġejja minħabba x-xebh fil-kitba bl-Għarbi taż-żewġ kelmiet ثغر *t̠ag̠h̠r* 'fomm' u شقر *xuqr*, ix-Xmara Júcar. Għalkemm wieħed jista' jxaqleb lejn l-eqdem verżjoni, dik tas-Silafī bil-kelma *t̠ag̠h̠r*, madankollu l-verżjoni ta' Jāqūt li dehret żmien wara, bil-kelma *xuqr*, mhux ta' min wieħed jagħtiha l-ġenb.

Id-deskrizzjoni tal-mekkaniżmu tal-arloġġ xejn mhi ċara. Dan minħabba li t-test oriġinali Għarbi mhuwiex vokalizzat, u lanqas ma juri s-sinjal, imsejjaħ *xadda*, li juri li konsonanti hija doppja. Dan ifisser li, xi kultant, sekwenza konsonantali tista' tieħu tifsir differenti, skont il-vokali li jingħatawlha. Il-Qażwīnī jgħid, litteralment: '... tixħet balal (*b-nād-q*) fuq il-boċċi tal-metall (*ṣ-nāġ*)',[24] jiġifieri jsemmi żewġ sinonimi u għalhekk ma joħroġx ċar x'kellu f'rasu.[25] Issa l-vokalizzazzjoni tal-kelma *ṣ-nāġ* tista' tkun *ṣannāġ*, kelma li tfisser 'basket'.[26] Il-problema hi li f'dan il-każ il-prepożizzjoni *għalā* 'fuq; kontra', jiġifieri 'tixħet balal fuq il-basket', ma tiġix tagħmel sens. Amari, bħal Jāqūt,[27] jagħti l-kelma *ṣanġ* (mhux *ṣ-nāġ*), li tfisser 'għamla ta' ħawt tal-metall'.[28] Fl-ewwel emistikkju, imbagħad, hemm il-kelma *ṣ-n-ġ* (li tinqara *ṣinaġ*, plural miksur tal-kelma *ṣanġa / sanġa*) li tfisser 'boċċi tal-metall'.[29]

Mill-verżjonijiet t'hawn fuq, joħorġu dawn id-differenzi:

- Is-Silafī jsemmi lil Malta, imma ma jgħid xejn dwarha. Jāqūt isemmiha u jgħid li hija *balda bil-Andalus*, jiġifieri 'pajjiż, qasam art, reġjun,

territorju, kif ukoll belt jew raħal fl-Andalus.'[30] Min-naħa tiegħu, il-Qażwīnī jagħti paragrafu sħiħ dwar Malta;

- fis-Silafī u f'Jāqūt hemm referenza għall-*qā'id ṣāħib māliṭah*, jiġifieri 'il-qajd [mexxej militari jew kap tribali] sid Malta'; min-naħa tiegħu l-Qażwīnī jsemmi l-*malik*, jew 'is-sultan' ta' Malta, iżda ma jsemmihx b'ismu;
- is-Silafī u Jāqūt ma jagħtu ebda tagħrif dwar il-poeta Għabd Allāh bin is-Samaṭī l-Māliṭī, filwaqt li l-Qażwīnī kiteb hekk dwaru: "Kien jinqala' ħafna fil-kitba tal-poeżija b'mod spontanju";
- is-Silafī u Jāqūt għandhom il-kelma *nufūs* 'erwieħ' fit-tieni emistikkju, u l-konġunzjoni *fa-* fl-aħħar emistikkju, filwaqt li l-Qażwīnī jagħti *qulūb* 'qlub', u l-konġunzjoni *wa-* rispettivament;
- wara l-aħħar emistikkju l-Qażwīnī jżid il-kliem: ... bħallikieku jaqraha bl-amment;
- isem il-poeta Malti fis-Silafī u f'Jāqūt huwa 'Abd Allāh bin is-Samaṭī l-Māliṭī, filwaqt li f'al-Qażwīnī huwa 'Abd Allāh bin is-Samanṭī l-Māliṭī.[31]

Dwar dan l-aħħar punt, tajjeb li wieħed jagħmel ftit kummenti, mingħajr ma jkun kategoriku għalkollox. L-isem kif jinstab fit-testi Għarab jinkiteb f'din is-sekwenza konsonantali السمطي (a-l-s-m-ṭ-ī) jew f'din السمنطي (a-l-s-m-n-ṭ-ī). Dan ifisser li għalkemm wieħed dara jlissinhom bħala *as-Samaṭī* jew *as-Samanṭī*, aktarx taħt l-influwenza ta' Amari, madankollu, teoretikament is-sekwenza a-l-s-m-ṭ-ī tista' titlissen b'ħafna modi, fosthom *as-Sammaṭī* u *as-Sammiṭī*. Din l-aħħar verżjoni jaddottaha l-istoriku Leonard C. Chiarelli fil-ktieb tiegħu dwar l-istorja ta' Sqallija Misilma.[32] Fis-sistema Għarbija tal-ismijiet, dan l-isem jissejjaħ *nisba*, jiġifieri isem li juri nisel minn xi tribù, belt jew pajjiż partikulari, bħal, pereżempju, bniedem minn Malta jissejjaħ *Malti*. Minn tiftix fl-internet jidher li n-*nisba as-Samaṭī* hija komuni sal-lum fl-Eġittu, filwaqt li n-*nisba as-Samanṭī*, bil-konsonanti *te* enfatika, hija assoċjata biss mal-poeta msemmi mill-Qażwīnī.[33] In-*nisba as-Samantī*, bil-konsonanti *te* mhux enfatika, teżisti fid-dinja Għarbija. Fid-dawl ta' dawn l-osservazzjonijiet, jidher li l-probabbiltà hija li s-Samaṭī, kif jagħtuh is-Silafī u Jāqūt, huwa l-isem korrett.[34]

Interessanti ħafna l-fatt li fl-inħawi ta' Binġemma hemm lokalità żgħira msejħa *s-Santi*, isem li aktarx ġej mill-isem tal-familja s-Samaṭī.[35] Fil-ktieb tiegħu *Place-Names of the Maltese Islands* Godfrey Wettinger jagħti dawn l-ismijiet li jinsabu f'atti notarili u li minnhom ħareġ l-isem *is-Santi* tal-lum: *sumati*,

sammati, *samanti*, *samyti*, *tal samt.* Wettinger iġib ukoll tagħrif mit-toponimija fi Sqallija fejn wieħed isib l-isem Għarbi traskritt bil-Grieg *ελ-σουμέτι*, jiġifieri *el-sumeti*.[36] Kif wieħed jista' jara, huwa f'każ wieħed biss, *samanti,* li l-isem jidher bil-konsonanti *ne* qabel l-aħħar *te*, u dan isaħħaħ il-probabbiltà l-isem fil-bidu kien *is-Samaṭī* li mbagħad, maż-żmien, tilef it-tieni vokali (*a*) għaliex mhux aċċentwata, u b'hekk sar *is-Samṭī.* Mal-mogħdija taż-żmien, imbagħad, il-*me* nbidlet f'*ne* biex b'hekk ħareġ l-isem kif huwa magħruf illum, *is-Santi.*

Għimād ad-Dīn Kātib il-Isfahānī (1125-1201), uffiċjal statali, storiku u poeta ta' nisel Persjan li għex fis-seklu tnax, fl-antoloġija tiegħu msejħa *Ḫarīdat al-qaṣr wa-ġarīdat al-għaṣr* ('Il-perla tal-palazz u r-reġistru taż-żmien'),[37] isemmi li l-parti l-kbira tax-xogħol poetiku tal-Malti Għabd ir-Raḥmān bin Ramaḍān kienet magħmula minn poeżiji ta' tifħir f'ġieħ is-Sultan Ruġġier II ta' Sqallija, bit-tama li jħallih jerġa' lura Malta. Amari ma eskludiex li dan il-poeta mhux ħlief Abū l-Qāsim bin Ramaḍān il-Māliṭī msemmi fis-silta dwar l-arloġġ, u għalhekk Amari assoċja l-arloġġ maħdum Malta ma' dak li kien ingħata lis-sultan Normann fis-sena 1142, u li jissemma f'lapida li tinsab fil-'Cortile Maqueda', fil-Palazz Irjali f'Palermo.[38]

Il-lapida bi tliet ilsna fil-Palazz Irjali f'Palermo

(Ritratt M. R. Zammit)

Żewġ epigrammi

Il-versi li jmiss huma f'għamla ta' epigramma, jiġifieri "... poeżija qasira, mirquma u marbuta tajjeb, li aktarx tolqot u taħsad bl-oriġinalità tagħha, li jista'

jkollha tema li tvarja u li hi ttrattata bis-serjetà jew b'mod satiriku ...."[39] Dawn iż-żewġ epigrammi nkitbu minn Għabd ir-Raḥmān bin Ramaḍān, imsejjaħ *al-Qāḍī* ('l-imħallef') u jinsabu fl-antoloġija *H̱arīdat al-qaṣr* imsemmija hawn fuq. Din l-antoloġija tiġbor fiha l-versi ta' poeti mill-Iraq, mis-Sirja, mill-peniżola Għarbija, mill-Eġittu, mill-pajjiżi tal-Magreb, kif ukoll mill-Andalus. Għimād ad-Dīn jintroduċi l-versi poetiċi b'tagħrif bijografiku fil-qosor dwar il-poeti li kitbuhom. Għabd ir-Raḥmān bin Ramaḍān, il-poeta taż-żewġ epigrammi li ġejjin, kien wieħed mill-poeti u għorrief Latini, Biżantini, u Misilmin li s-Sultan Ruġġier II kien ġabar madwaru fil-Palazz tiegħu f'Palermo bil-għan li joħloq ambjent intellettwali, u b'hekk juri l-kobor tas-saltna tiegħu.[40]

Il-versi tal-ewwel epigramm huma fuq il-metru msejjaħ *basīṭ*, tat-tip magħruf bħal *muẖallagħ.* F'kull vers hemm sitt piedi tat-tip:

	mustafgħilun	*fāgħilun*	*mutafgħil* /	*mustafgħilun*	*fāgħilun*	*mutafgħil*
jew:	*mutafgħilun*	"	" /	*mustagħilun*	"	"

Għimād ad-Dīn kiteb hekk dwar dan il-poeta:

> *Għabd ir-Raħmān bin Ramaḍān huwa magħruf bħala l-Qāḍī ('l-imħallef') iżda mhux mogħti għax-xjenzi tal-liġi. Huwa poeta li fil-baħar tal-ħsieb profond u fil-milja tal-ħeġġa istintiva jsib l-għajn tal-qawwa tiegħu. Il-parti l-kbira tal-poeżija tiegħu tfaħħar lil Ruġġier il-Frank,*[41] *il-ħakkiem ta' Sqallija; (fiha) jitolbu li jmur lura fil-belt ta' Malta; iżda ma jiħux mingħandu għajr kliem il-qerq. Uħud mill-mexxejja warrbu minnu. [Dan wasslu biex kiteb dawn il-versi:]*

تـاه الذي زُرتـهُ ولاذا عَني وَلم يخـف ذا ولَا ذَا
Tāh allaḏī zurtuhu wa-lāḏa / għannī wa-lam yaẖfa ḏā wa-lā ḏā
"Tkabbar dak li żort u nħeba / minni, iżda ma nħebiex minn dan u la (minn) dan.

وكان مِن قَبـل ان رَاني يـبـسُـط لي سُـنْـدساً ولَاذا
wa-kāna min qabli 'an ra'ānī / jabsuṭu lī sundusan wa-lāḏā
U kien, qabel ma jarani / jifrixli l-ħarir, sew mill-fin u dak miċ-Ċina.

فصَـار كلـي عَـلـيـه كَـلاً يـا لـيـتـني مت قـبـل هَـذا
fa-ṣāra kallī 'alajhi kallan jā lajtanī muttu qabla hāḏā
Infnejt bis-saram tiegħu / mhux li mitt qabel dan (kollu)."[42]

F’dan l-epigramm, mibni fuq ir-rima *-ḏā*, wieħed jinnota li l-poeta nqeda ħafna bil-paronomasja (*ġinās* bl-Għarbi), jiġifieri kliem b’xebh fil-mod kif jinkiteb u jitlissen, iżda b’differenza fit-tifsira, bħal fil-frażijiet:

wa-lāḏa ‘nħeba’,
ḏā wa-lā ḏā ‘dan u la dan’,
lāḏa ‘ħarir minn taċ-Ċina’
hāḏā ‘dan’.

Minkejja l-qosor tal-epigramm, jispikka ħafna l-għali kbir tal-poeta minħabba li s-sultan ma baqax iġib ruħu miegħu bil-ħbiberija ta’ qabel. Xejn ma jingħad dwar ir-raġuni li wasslet għal din l-imġiba tas-sultan Normann.

It-tieni epigramm huwa magħmul minn żewġ versi maqsumin f’erba’ emistikkji, u mfassla fuq il-metru msejjaħ *kāmil maġżu’*. F’kull vers hemm erba’ piedi tat-tip:

mutfāgħilun mutafāgħilun / *mutfāgħilun mutafāgħilun*

Dawn huma l-versi:

اخوان دَهرك فالــقـــهِم مِــثْـل الــعـدِي بـســـلَاحِـكَا
’iẖwānu dahrika f-ilqahum mitla l-għadī bi-silāħika
“Il-ħbieb ta’ xortik ilqagħhom / bħall-għedewwa, bl-armi tiegħek.

لَا تغــتــرِر بــتبــسمٍ فَالَّســيف يَــقــتــل ضَاحِكا
lā tagẖtarir bi-tabassumin f-as-sajfu jaqtulu ḍāħikan
La titqarraqx bi tbissima / għax (anki) s-sejf joqtol daħkan.”[43]

F’dan l-epigramm, mibni fuq ir-rima *-ka*, tispikka ħafna l-antitesi: ‘ħbieb’ – ‘għedewwa’; ‘tbissim’, ‘daħk’ u ‘qtil’. In-nota ta’ pessimiżmu f’dan l-epigramm bħal torbot mas-sens ta’ diżappunt fl-ewwel epigramm, u għalhekk aktarx li Għabd ir-Raħmān bin Ramaḍān baqa’ sal-aħħar imweġġa’ bl-imġiba ta’ dawk li kien jaħseb li kienu ħbiebu.

L-Eleġija Għarbija

Il-ġeneru poetiku msejjaħ ‘eleġija’ jikkonsisti f’“...poeżija mnebbħa mill-mewt fiha nnifisha jew mill-mewt ta’ xi ħadd; poeżija li titbekka l-mewt ta’ persuna u li tfakkar l-istess mewt.”[44] Il-poeżija eleġijaka Għarbija, imsejħa *riṯā’*, għandha l-għeruq tagħha fiż-żminijiet ta’ qabel id-dehra tal-Iżlam fl-Arabja, fis-seba’ seklu w.K., u kienet assoċjata ma’ versi minsuġa minn poeti nisa li kienu jitbekkew il-qraba mejtin tagħhom. Ġeneralment wieħed jista’ jsib qafas komuni li madwaru tintiseġ l-eleġija pre-Iżlamika. Din tiftaħ bil-poetessa ġġiegħel lil għajnejha jibku bikja kbira, imbagħad hija tidħol fi djalogu mal-mejjet qarib tagħha li fih tfaħħar il-kwalitajiet sbieħ li bihom kien imżejjen, fosthom il-ġenerożità, il-qlubija, l-għerf, il-qalb tajba, eċċ. It-tifħir huwa element ewlieni fil-poeżija eleġijaka u għalhekk ħafna drabi titqies bħala ġeneru sussidjarju tal-paneġierku (*madīħ*). It-telfa tal-mibki protagonist ħafna drabi titfisser b’mod kemxejn esaġerat, l-aktar jekk il-mejjet kellu qagħda għolja fit-tmexxija tat-tribù jew tal-istat. Il-poetessa xejn ma tiddejjaq tistqarr li t-telfa ta’ persuna waħda ġabet magħha deżolazzjoni kbira, u valuri ewlenin, bħall-ġenerożità u l-qlubija, issa ġew fix-xejn.[45] Il-poeżija kienet tagħlaq b’xi ħsibijiet dwar id-destin kiefer u li dan irid imiss lil kulħadd.

Fil-perijodu ta’ wara d-dehra tal-Iżlam, il-poeżija eleġijaka ma baqgħetx monopolju poetiku femminili u bdiet tinkiteb ukoll minn poeti rġiel, bis-suġġett jinfetaħ għal persunaġġi ta’ fama erojka. Matul il-ħakma tad-dinastiji tal-Ummawin u tal-Għabbasin, il-poeżija eleġijaka ntużat bħala għodda retorika ta’ xejra sew politika kif ukoll reliġjuża.[46] Dan jinħass fl-eleġija li biha l-poeta jitbekka l-waqgħa ta’ emirati, bliet u stati, u l-glorja kollha li marret magħhom – għamla eleġijaka msejħa *riṯā’ al-mudun*, jiġifieri ‘l-eleġija tal-ibliet’.[47] Fost il-versi ta’ din l-għamla li baqgħu magħrufa nsibu l-eleġija għal Bagdad tal-H̱urajmi, għall-belt ta’ Basra ta’ Bin ir-Rumi, għal Kordoba ta’ Bin Xuhajd l-Axġāgħī, għal Valenzja ta’ Bin Għumajra l-Maẖzūmī, u dik f’ġieħ l-Andalusija ta’ Abū l-Baqā r-Rundī. Fl-Andalus din l-għamla ta’ eleġija kienet popolari ħafna, fejn il-kawża tal-waqgħa tal-ibliet kienet tkun jew minħabba l-konflitt intern bejn qawwiet Misilmin, jew inkella minħabba l-avvanz tar-‘Reconquista’ Nisranija.[48]

Il-Versi Eleġijaki ta' Għuṯmān bin Għabd ir-Raħmān

Fl-antoloġija *H̱arīdat al-qaṣr* wieħed isib ukoll tmien versi minn poeżija eleġijaka miktuba minn Għuṯmān bin Għabd ir-Raħmān. L-ewwel erba' versi ttieħdu mill-bidu tal-poeżija, filwaqt li l-erba' versi l-oħra huma meħuda mill-bqija ta' poeżija twila. Michele Amari kiteb hekk dwar din l-eleġija:

> *...fu scritta in morte d'un nobil capo musulmano di Sicilia. E duolci che 'Imād ad-Dīn non abbia servato il nome di costui, nè il rimanente dell'elegia, nel quale si sarebbero trovati per avventura de' cenni storici e de' versi più belli; poichè l'antologista trascelse di certo quelli che a noi possono piacer meno.*[49]

Hawn Amari jsemmi mexxej Musulman wieħed ta' Sqallija, iżda fil-manuskritt Għarbi li fuqu huma msejsa dawn il-kummenti wieħed jaqra "... f'ġieħ xi mexxejja tal-Misilmin fi Sqallija".[50] M'hemmx ħjiel dwar l-identità ta' dawn il-mexxejja; setgħu kienu mexxejja lokali f'bosta nħawi ta' Sqallija minn żmien il-ħakma Għarbija stess, jew anki minn żmien il-ħakma Normanna, meta bosta nħawi ta' Sqallija kienu jaqgħu taħt il-kontroll ta' entitajiet semiawtonomi sew Insara kif ukoll Misilmin.[51] Xorta waħda jibqa' l-fatt li l-versi miġjuba hawn taħt huma ddedikati għal mexxej wieħed.

Għimād ad-Dīn kiteb hekk dwar il-poeta Għuṯmān bin Għabd ir-Raħmān, magħruf bħala bin is-Sūsī:

> *Malta hija l-post fejn twieled, fejn kienu joqogħdu niesu, u art għammiela (u mogħnija bid-dwieli) għat-tazza tiegħu. Fiha trabba fl-imġiba tajba, u tgħallem il-letteratura taħt missieru. Imbagħad għex f'Palermo, u għamilha daru, u fiha sab il-mistrieħ tiegħu. Huwa qabeż is-sebgħin u kellu t-tfal. Għandu poeżija b'kunċetti tajba, b'binja soda, u b'togħma bnina. Jingħad li ftit jiem qabel ma miet, huwa qal din l-eleġija f'ġieħ xi mexxejja tal-Misilmin fi Sqallija, li turi l-kwalitajiet sbieħ tiegħu. Din hija poeżija twila.*[52]

Fil-manuskritt Għarbi wieħed isib il-kelma mhux vokalizzata *m-ṭāl-għ-h* flok *māl-ṭ-h* għal 'Malta'. Dan aktarx huwa żball tal-iskriba. Barra minn hekk, Amari jassoċja lill-poeta Għuṯmān ma' Ħassān bin Għalī, mit-tribù ta' Huḏajl, magħruf bħala Bin is-Sūsī, missier dik Majmuna li tagħha għandna l-ħaġra ta' qabarha.[53] Dan ifisser li Bin is-Sūsī kien antenat tal-poeta Għuṯmān, li kien ġie joqgħod Malta minn Susa, fit-Tuneżija, u ħalla warajh nisel f'Malta.[54]

Dan l-argument mhux daqshekk sod, għaliex wieħed ma jafx fiċ-ċert l-oriġini tal-ħaġra ta' Majmuna. Meta ssemmiet għall-ewwel darba, fis-seklu dsatax, il-ħaġra kienet imwaħħla ma' ħajt ta' bitħa fi Triq Melita, il-Belt. Ħadd ma jaf kif din waslet hemm, u allura m'għandniex iċ-ċertezza li l-persuni msemmija fiha kienu tabilħaqq jgħixu Malta.

Il-metru li fuqu huma mibnija t-tmien versi eleġijaki jissejjaħ *ṭawīl* ('twil'). Dan huwa magħmul mit-tennija taż-żewġ piedi *fagħuwlun mafāgħijlun* f'kull emistikkju. Il-versi huma mibnija fuq ir-rima *-ṭa* li mhijiex waħda faċli u għalhekk mhijiex komuni fil-poeżija Għarbija. Jista' jagħti l-każ li b'din l-għażla tar-rima l-poeta ried juri l-ħila poetika tiegħu. Dawn huma t-tmien versi:

1. "Iż-żwiemel tal-eċċellenza bid-diqa waslu fi tmiem mixjithom / u l-quċċata l-għolja tal-eċċellenza ġġarrfet u niżlet.

Rikābu l-magħālī bil-'asā raħlahu ħaṭṭa / wa-ṭawdu l-għulā l-għālī tahaddama wi-nħaṭṭa
ركاب المعَالي بالاسى رَحله حطا   وطود العلي العَالِي تَهدم وانحَطا

F'dan il-vers, "iż-żwiemel [jew anki l-iġmla] tal-eċċellenza", kif ukoll "il-quċċata l-għolja tal-eċċellenza" huma metafora għall-mexxej li ħalla din id-dinja. Bħal f'wieħed mill-epigrammi miġjuba hawn fuq, f'dawn il-versi wkoll jispikka t-tħaddim tal-paronomasja (*ġinās* bl-Għarbi); f'dan l-ewwel vers: *magħālī – għulā – għālī*; *ħaṭṭa – nħaṭṭa.*

2. Liema għaxijiet id-diqa qed joqorbu / u waqtiet il-ferħ minna tbiegħdu.

fa-'ajju masā'āti l-'asā mutqarribun / wa-qurbu marrāti s-surūri lanā xaṭṭa
فا اي مسـاات الاسى متقرب وقرب مرات السرور لنا شطًّـا

It-tifsira ta' dan il-vers xejn ma toħroġ ċara u dan minħabba li fil-manuskritt jidher li hemm xi żbalji tal-iskriba. Fil-fatt, l-aħħar kelma ta' dan il-vers *saṭṭa*, li ma tinftehimx, aktarx trid tinqara *xaṭṭa*, biż-żjieda ta' tliet tikek fuq l-ittra *s*. It-tifsira li toħroġ minn dan il-vers hija li, wara l-mewt ta' dan il-mexxej, id-diqa qorbot u l-ferħ tbiegħed. Paronomasja f'dan il-vers: *masā'āt – 'asā*; *mutqarrib – qurbu.*

3. Kif (*ħa jagħmel*) dawl ix-xemx, meta d-Dawl hu l-għajn tiegħu / meta din l-imnara tas-sebħ u s-setgħa ngħelbet?

wa-kayfa li-nūri x-xamsi wa-n-nūru għawduhu / wa-hāḏa manāru l-maġdi wa-l-għizzi qad qaṭṭa

وكيف لنور الشمسِ والنور عودُه وَهذا منار المجدِ والعز قد قطّا

It-tifsira tal-aħħar kelma, *qaṭṭa* 'qata'', fit-tielet vers, mhix ċara, imma s-sens tal-vers mhux diffiċli li wieħed jasal għalih: Kif se tagħmel ix-xemx biex tisreġ, issa li dan il-mexxej, li kien l-għajn tad-dawl tagħha, ħalla din id-dinja? Huwa kien imnara tas-sebħ u s-setgħa, iżda l-mewt għelbitha. Ħaġa tal-għaġeb kif ċerti ideat jibqgħu jintirtu fuq medda twila ta' żmien. Dan l-istess kunċett, jiġifieri t-telf ta' dawl ix-xemx, jinsab ukoll f'eleġija tal-poetessa al-Ḫansā' li għexet fl-Arabja fis-seba' seklu w.K. Hija kienet qalet hekk fl-eleġija tagħha għal ħuha Ṣaḫr: "Ix-xemx iddallmet minħabba mewtu."[55] Paronomasja f'dan il-vers: *nūr – manār.*

4. Intlaqat, u niesu ma warrbux il-mewt minnu / anzi, tawh f'idejn id-dwejjaq, u hu sellem lil niesu.

'uṣība fa-mā radda r-radā għanhu rahṭuhu / bal 'ūdigħa l-'aħżāna wa-waddagħa r-rahaṭa

اصيب فما رَد الرَدي عَنه رَهطه بل اودع الاحزان ووَدع الرَّهَطا

L-ewwel emistikkju huwa ċar biżżejjed, iżda fit-tieni emistikkju jidher li hemm xi żbalji jew tal-poeta stess, jew tal-iskriba. Aktarx li l-poeta jew l-iskriba ħalla barra l-konġunzjoni *wa-* 'u' qabel il-verb *waddagħa*. Is-sens tal-vers huwa li niesu ma setgħux ibiegħdu minnu l-mewt, u għalhekk kellhom jgħadduh f'idejn id-dwejjaq, wara li sellmilhom. Paronomasja f'dan il-vers: *radda – radā*; *rahṭ – rahaṭa*; *'ūdigħa – waddagħa.*

5. Jisgħobbina li niżel taħt l-art / u l-mewt waqqfitlu idu milli żżomm u tqassam (*il-ġid*).

Jagħiżżu għalajna 'an ṯawā 'ilā basīṭa / wa-radda r-radā għan kaffihi l-qabḍ wa-l-basṭa

يعز عَلينا أن ثوي الى بسِيطَه ورَد الردي عن كفه القبض والبَسَطا

L-ewwel emistikkju huwa ċar biżżejjed, filwaqt li fit-tieni emistikkju hemm l-idea li l-mewt żammet id il-mexxej għalkollox, sew fiċ-ċaħda tal-għoti, għax fis-sovranità tiegħu huwa seta' jiċħad talbiet li jsirulu, kif ukoll fil-għoti ġeneruż lil min kien jitlob l-għajnuna tiegħu. Paronomasja f'dan il-vers: *basīṭa – basṭa*; *radda – radā.*

6a. Bħallikieku l-mewt ħarġet taħbat għall-ħamiem / għall-erwieħ tal-aħjar nies, biex taħtafhom.

Ka'anna ħimāman lil-ħamāmi qad inbarā / li-'arwāħi ahli l-faḍli jalquṭuhā laqṭan
كانِ حماماً للحمام قد انبري لاروَاح اهلِ الفضل يَلقطها لقطَا

6b. Bħallikieku ħamiem il-mewt ħareġ jaħbat / għall-erwieħ tal-aħjar nies, biex jaħtafhom.

Ka'anna ħamāman lil-ħimāmi qad inbarā / li-'arwāħi ahli l-faḍli jalquṭuhā laqṭan

Il-kelmiet *ħimām* 'mewt' u *ħamām* 'ħamiem' fl-ewwel emistikkju huma kemxejn problematiċi. Kif wieħed jista' jara, id-differenza fit-tifsira tiddependi mill-vokali tal-ewwel sillaba; jekk *i*, 'mewt', jekk *a*, 'ħamiem'. Issa l-vokalizzazzjoni tal-ewwel sillaba ta' dawn il-kelmtejn ma toħroġx ċara fil-manuskritt. L-ewwel kelma tidher li hija vvokalizzata *ħimām* u allura għandha t-tifsira ta' 'mewt', filwaqt li fit-tieni kelma s-sinjal tal-vokali *a* (imsejjaħ *fatħa*) jidher aktar fuq il-konsonanti *m* milli fuq il-konsonanti *ħ*. Jekk il-kelmtejn huma f'din l-ordni, allura t-tifsira tkun li "l-mewt ħarġet taħbat għall-ħamiem /għall-erwieħ tal-aħjar nies, biex taħtafhom." Il-ħamiem f'dan il-vers jistgħu jkunu allużjoni għal nies twajba. Jekk l-ordni tal-kelmtejn jinqaleb, it-tifsira tkun li "ħamiem il-mewt ħareġ jaħbat għall-erwieħ tal-aħjar nies, biex jaħtafhom." Il-problema f'dan il-każ tkun li fil-poeżija Għarbija mhuwiex il-ħamiem li jirrappreżenta l-mewt, iżda ċ-ċawl. Fl-aħħar kelmtejn tat-tieni emistikkju, il-verb *jalquṭu* 'jiġbor', u n-nom verbali *laqṭ* 'ġbir', marbuta mal-verb Malti *laqqat*, hemm l-idea tal-ħamiem, jew tjur oħra, li b'munqarhom jiġbru l-ikel mill-art, xbieha tal-mewt li tiġbor l-erwieħ tal-ħajjin. Paronomasja f'dan il-vers: *ħimām – ħamām*; *jalquṭu – laqṭ.*

7. X'telfa mill-agħar, x'niket ibikki, xi żmien kiefer, u x'mewta dik, taħbat qattiela!

Fa-jā ruz'u mā 'ankā wa-jā ħużnu mā 'abkā / wa- jā dahru mā 'agħdā wa-jā mawtu mā 'asṭā

فيَا رز مَا انكى ويَا حزن ما ابكى ويَا دهر مَا اعدي ويَا مَوت مَا اسطَا

Dan il-vers jinftiehem mingħajr ebda xkiel. Fih il-poeta jħaddem l-esklamazzjoni retorika biex ifisser il-ħasra kbira tiegħu, issa li l-mexxej ħalla din id-dinja. Paronomasja f'dan il-vers: *'ankā – 'abkā.*

8. Faraġ! Faraġ! Qabilna l-mewt xejnet (*bosta*) / slaten bħalma jħassar, min jikteb, il-kitba."[56]

Għażā'an, għażā'an; qad maħā l-mawtu qablanā / mulūkan kamā jamħūna man kataba ẖaṭṭa

عزا عزا قد محا المَوت قَبلنا مُلوكاً كما يمحُون من كتبَ خطًّا

M'hemm ebda diffikultà f'dan il-vers. Hawn il-poeta jfakkar lill-qarrej f'tema li hija komuni fil-poeżija eleġijaka Għarbija, jiġifieri li ħadd, lanqas is-sultan, m'għandu l-ħila jaħrab il-mewt. Bħall-kitba li titħassar, hekk ukoll jasal il-waqt għal kull bniedem li jgħib minn din il-ħajja. Paronomasja f'dan il-vers: *maħā – jamħūn.*

Minkejja l-għadd żgħir ta' versi mill-eleġija ta' Għuṯmān bin Għabd ir-Raħmān, magħruf bħala bin is-Sūsī, xorta waħda wieħed isib fihom il-kunċetti ewlenin li jsawru eleġija tradizzjonali Għarbija. Barra minn hekk, b'mod ġenerali joħroġ ċar il-fatt li l-poeta tħabat xi ftit biex isib il-bilanċ bejn it-tħaddim daqshekk spiss tal-paronomasja f'qafas metriku riġidu u b'rima li xejn mhi faċli fl-ilsien Għarbi. Dan wassal għal xi ineżattezzi ta' xejra grammatikali u metrika. Madankollu, f'dawn il-versi toħroġ biċ-ċar il-ħasda kbira tal-poeta minħabba l-mewt kiefra tal-mexxej Mislem, u s-sinċerità fis-sentiment tiegħu lejn dan il-mexxej li kien tant jammira.

Għeluq

S'issa, il-versi tal-poeti Għarab-Maltin miġjuba f'dan l-artiklu dehru biss maqluba għat-Taljan, l-Ingliż u l-Malti f'kitbiet dwar l-istorja ta' Malta Medjevali. Din hija l-ewwel darba li sar studju dedikat kollu kemm hu għalihom, imsejjes fuq tagħrif li joħroġ mit-testi oriġinali Għarbin. Sa ma nkiteb dan

l-artiklu, il-versi dwar l-arloġġ kapolavur kienu kkwotati mix-xogħlijiet ta' Jāqūt bin Għabd Allāh l-Ħamawī r-Rūmī (1179-1229), u ta' Abū Jaħjā Żakarija bin Muħammad il-Qażwīnī (1203-1283). Bis-saħħa tat-tagħrif dwar is-Silafī (1085-1180) mogħti f'dan l-artiklu, issa wieħed jista' jistabilixxi d-data li qabilha nkitbu dawn il-versi, jiġifieri mhux wara s-sena tal-mewt tas-Silafī, fl-1180. Dan il-perijodu huwa tassew qrib l-1142, is-sena li fiha nbena l-arloġġ għas-Sultan Ruġġier II ta' Sqallija, u għalhekk wieħed isaħħaħ il-fehma li l-arloġġ mogħti lil dan is-sultan kien l-istess wieħed li nbena f'Malta. Hekk ukoll fil-każ taż-żewġ epigrammi u tal-eleġija, fin-nuqqas ta' tagħrif dwar verżjonijiet aktar bikrin, il-kronoloġija tagħhom tista' wkoll tiġi ffissata fis-seklu tnax, ġaladarba noqogħdu fuq il-verżjoni ta' Għimād id-Dīn Kātib l-Isfahānī (1125-1201).

Minkejja li l-versi tal-poeti Għarab-Maltin mhumiex kotrana, madankollu huma jittrattaw varjetà ta' temi. Il-kwantità żgħira ta' dawn il-versi m'għandhiex twassal biex dawn il-versi jingħataw il-ġenb, anzi l-kontra; wieħed għandu jgħożż dan il-wirt letterarju. Għal dak li huwa tagħrif storiku, ftit li xejn joħroġ minnhom u għalhekk ma jaqbilx li jsiru ipoteżijiet mingħajr ebda bażi. Il-fażi storika Għarbija hija waħda problematika biżżejjed u ma jaqbilx li wieħed ikompli jikkomplika dan il-qasam ta' studju b'argumenti li ma jistrieħux fuq xhieda storika soda.

It-taħdita organizzatha l-Akkademja fit-23 ta' Jannar 2014.

Appendiċi

Tabella Kronoloġika

973	Id-dinastija Żirija (it-Tuneżija)
	Poeta 1a: Abū l-Qāsim bin Ramaḍān il-Māliṭī Poeta 1b: Għabd ir-Raħmān bin Ramaḍān, magħruf bħala l-*Qāḍī* (‘l-imħallef’)
	Poeta 2: Għabd Allāh bin is-Samaṭī l-Māliṭī
1085 - 1180	Abū Ṭāhir Aħmad bin Muħammad is-Silafī : *Mugħġam as-Safar* (‘Dizzjunarju tas-safar’)
1142	Il-bini tal-arloġġ
1148	Tmiem id-dinastija Żirija
	Poeta 3: Għuṯmān bin Għabd ir-Raħmān (bin is-Sūsī)
22/3/1174	(Majmūna bint Ħassān bin Għalī l-Huḏalī, magħruf bħala Bin is-Sūsī)
1125 - 1201	Għimād ad-Dīn Kātib il-Isfahānī: *H̱arīdat al-qaṣr wa-ġarīdat al-għaṣr* (‘Il-perla tal-palazz u r-reġistru taż-żmien’)
1179 - 1229	Jāqūt bin Għabd Allāh il-Ħamawī ir-Rūmī: *Mugħġam al-buldān* (‘Id-dizzjunarju tal-pajjiżi’)
1203 - 1283	Abū Jaħjā Zakarija bin Muħammad il-Qażwīnī: *Āṯār al-bilād wa-aẖbār al-għibād* (‘Il-monumenti tal-pajjiżi u l-aħbarijiet dwar in-nies’)

عثمان بن عبد الرحمن

المعروف بابن السوسي

مطالعه مسقط راسه ومربط ناسه ومغبط كاسه وبها تهذب
ونزار على آبية الادب ثم سكن بلرم واتخذها دارا ووجد بها قرارا ثم
ونيف على السبعين وسع سنين وله شعر صحيح المعنى نوبر المبنى لـزيد
المجنى وذكر انه انشده لنفسه قبل وفاته بايام قلائل مرثيه في
بعض ونسا المسلمين بصقليه تدل على ما حواه من فضائل وهي قصيده طوله

اولها

ركاب المعالي بالاسى رحله حطا وطود العلى العالي تهدم وانحطا
فما اي مسافات الاسى تقرب وقرب مرات السرور لنا شطا
وكيف لنور الشمس والنور عوده وهذا منار المجد والعز قد غطا
صبيب فارد الردى عنه رهطه بلا ودع الاحزان ودع الرهطا

ومنها

يعز علينا ان نرى في بسيطه وقد رد الردى عن كفه القبض والبسطا
كان حملنا للحمام فدا انبرى لارواح اهل الفضل يلقطها لقطا
فيا رزءنا ما ابكى ويا حزن ما انكى ويا دهر ما اعدى ويا موت ما اسطا
عزاء عزاء انما الموت قبلنا ملوكا كما يجوز من كتب خطا

عبد الرحمن ابن رمضان

قال ـــــ ويعرف بالقاضي وكبير له في علوم الشريعة يد
[illegible] وشاعر له من عرخاطر وعران عز ريه مدد ونظم شعره
في مدح روجا الافرنجي المستولي على صقلية يسأله العوده الى مدينه
مالطه ولا يحصل منه الا على المغالطه

له وقد احتجب عنه بعض الروسا

تاه الذي زرته ولاذا عني ولم يخف ذا ولا ذا
وكان من قبل ان رآني يبسط لي سندسا ولاذا
فصار كلي عليه كلا يا ليتني مت قبل هذا

وقال ـــــ

في ذم اخوان الزمان

اخوان دهرك فالقهم مثل العدى بالا حركا
لا تغترر بتبسم فالسيف يقتل ضاحكا

Il-manuskritt numru 3330 (Il-Biblijoteka Nazzjonali, Pariġi, Ancien fonds 1375)
li fih jinsabu wħud mill-versi tal-poeti Għarab-Maltin

Noti

1 Ħajr lis-Sur Olvin Vella talli ħeġġiġni nikteb dan l-istudju. Ħajr ukoll lil Dr Saadun Suaieh u lil Dr Għabdul Mawla l-Bagħdadi tal-kummenti siewja tagħhom.

2 Il-Biblijoteka Nazzjonali, Pariġi, Manuskritti Orjentali, n. 3330 (Ancien Fonds 1375).

3 Ġużè Cassar Pullicino, *Kitba u Kittieba tal-Malti*, 1 (Malta: Università Rjali ta' Malta, 1962) 3-5; Godfrey Wettinger u Mikiel Fsadni, *Il-Għanja ta' Pietru Caxaru: Poeżija bil-Malti Medjevali* (Malta: L-Awturi, 1983); kif ukoll it-traduzzjoni bil-Malti ta' Patri Henry Born fil-ktieb ta' Andrew P. Vella, *Storja ta' Malta*, vol. 1 (Malta: Klabb Kotba Maltin, 1974) 82-88, 102.

4 Wettinger u Fsadni, *Peter Caxaro's Cantilena: a Poem in Medieval Maltese* (Malta: The Authors, 1968).

5 F'dan l-istudju ntużat sistema ta' traskrizzjoni Għarbija msejsa fuq l-alfabett Malti. B'hekk, il-qarrej m'għandux ikollu problema jaqra t-testi Għarbin. Barra minn hekk, għall-fonemi Għarbin li ma jagħmlux parti mill-alfabett Malti ntużaw dawn il-grafemi: *ṯ* imlissna bħat-*th* fl-Ingliż *three*; *ḏ* imlissna bħat-*th* fl-Ingliż *this*; *ħ̱* imlissna bħall-*ch* fil-Ġermaniż *acht*; *g̱ħ̱* għall-*g̱ħ̱ajn* li tinstema' bħal *r* fil-Franċiż; *ṣ*, *ḍ*, *ṭ*, u *ẓ* għall-fonemi enfatiċi Għarbin; *'* għall-*hamża*, jew waqfa glottali (li tinħass bħall-*q* fil-Malti).

6 Ix-xogħol tas-Silafī jġib it-titlu *Mugħġam as-Safar* ('Dizzjunarju tas-safar').

7 *Ħ̱arīdat al-qaṣr wa-ġarīdat al-għaṣr* ('Il-perla tal-palazz u r-reġistru taż-żmien'). Għimād ad-Dīn Kātib il-Isfahānī għex bejn is-snin 1125 u 1201.

8 Twieled fl-Oman fis-sena 718 w.K. u għex il-parti kbira ta' ħajtu fl-Iraq. Miet fis-sena 786.

9 Konsonanti li warajha jkollha *alif* (*ā*), *wāw* (*w*), jew *jā* (*j*) titqies bħala konsonanti mingħajr vokali.

10 Dawn is-sitt unitajiet prosodiċi elementari jissejħu 1. *sabab ħ̱afīf*, 2. *sabab ṯaqīl*, 3. *watid maġmūgħ*, 4. *watid mafrūq*, 5. *fāṣila sug̱ħ̱rā*, u 6. *fāṣila kubrā.*

11 Inklużi l-*alif* (*ā*), il-*jā* (*j*), u l-*wāw* (*w*).

12 Is-sittax-il metru kien żdied minn student tal-Ħ̱alīl, iżda qatt ma ntuża. Ara Dmitry Frolov, "Meter", fl-*Encyclopedia of Arabic Language and Linguistics*, 3 (Leiden: Brill, 2008) 207-215.

13 Miktub bejn is-snin 1224-28. Ara: Internet Archive <http://ia700402.us.archive.org/35/items/waq0093/05-0097.pdf> p. 43 (8 ta' Jannar 2014).

14 Dan il-metru kien imħaddem f'kitbiet Medjevali lingwistiċi ta' xejra pedagoġika.

15 Al-hakawati.net <http://www.al-hakawati.net/arabic/civilizations/200.pdf> p. 25 (13 ta' Jannar 2014).

16 Fl-edizzjoni tal-Qażwīnī, *Āṯār al-bilād wa-aẖbār al-għibād* (Bejrut: Dar Sader u Dar Bejrut, 1960) 557, dawn il-versi huma vvokalizzati hekk:
بهَا القُلُوبُ تَبْتَهجْ \كأنّ مَنْ أحكَمها إلى السماء قد عرَجْ \ وَطالعَ الأفلاكَ عن سرّ البُروج وَالدّرَجْ.
Din hija t-traduzzjoni ta' Michele Amari, *Biblioteca Arabo-Sicula*, versione italiana, 1 (Torino: E. Loescher, 1880) 241-42:
"*La ragazza picchia il sang; per lei ballano i cuori.*
Come se colui che la congeniò fosse pria salito in cielo.
E avesse contemplate le sfere, scoprendo i segreti del zodiaco, e (misurando) ciascun grado (dell'ecclittica)."
Vella 84 jagħti verżjoni oħra bit-Taljan, imma ma jgħidx ta' min hi u minn liema sors ittieħdet. Din hija t-traduzzjoni:
"*La fanciulla che batte il cavo bronzo; si ch'ella incalza gli animi anelanti!*
Il mastro, che la fè, pria salse in cielo:
scoprì le sfere; notò i segni e i gradi."

17 *Mugħġam al-buldān* Internet Archive <http://ia700402.us.archive.org/35/items/waq0093/05-0097.pdf> (13 ta' Jannar 2014). Din il-verżjoni ta' *Mugħġam al-Buldān*, ippubblikata minn Dar Sader ta' Bejrut fl-1977, hija msejsa fuq il-kopja ta' Leipzig, xogħol l-Orjentalist Wüstenfeld, li bbaża l-edizzjoni tiegħu fuq l-edizzjonijiet ta' Berlin, Pariġi u San Pietruburgu.

18 Il-Qażwīnī 557.

19 Is-sena 440 tas-sena Misilma (*hiġrija*) tikkorrispondi għal xi żmien bejn Ġunju tas-sena 1048 u Ġunju tas-sena 1049.

20 Fl-oriġinali Għarbi l-kelma hija *għabīd* li tista' tfisser 'skjav, ilsir, qaddej'. Ara Edward W. Lane, *An Arabic-English lexicon* 2 (Cambridge: The Islamic Texts Society, 1984) 1935.

21 Il-Qażwīnī 557. Ara Joseph M. Brincat, *Malta 870-1054 Al-Himyarī's Account and its Linguistic Implications* (Malta: Said International, 1995) 39.

22 Ħajr lil Dr Saadun Suaieh li għarrafni li fid-djalett Libjan, p.eż., wieħed isib l-istess espressjoni: *smagħtah b-fummah jgūl* 'smajtu jgħid b'fommu stess'.

23 C.F. Seybold, "Analecta Arabo-Italica," *Centenario della nascita di Michele Amari*, 2 (Palermo: Stabilimento Tipografico Virzì, 1910) 210.

24 Is-sinjal '-' wara konsonanti, fit-traskrizzjoni Għarbija, ifisser li l-vokali ta' dik il-konsonanti mhix murija fit-test oriġinali.

25 Reinhart Dozy, *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, vol. 1 (Beirut: Librairie du Liban, 1991) 690-1, jistqarr li wisq jibża' li l-Qażwīnī ma fehemx it-tifsira tal-kelma *ṣinaġ*.

26 Dozy 845.

27 Internet Archive http://ia700402.us.archive.org/35/items/waq0093/05-0097.pdf p. 43 (13 ta' Jannar 2014).

28 Michele Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia*, 3, taqsima 2 (Catania: Romeo Prampolini Editore, 1939) 702; Dozy 845 jagħti t-tifsira 'sorte de mortier'.

29 Dozy 690-91.

30 Lane, 1, 247.

31 Vella 1, 82 jagħti, bi żball, *ibin-Samgħati*, u f'paġna 84 *ibn Es-Samagħati*.

32 Leonard C. Chiarelli, *A History of Muslim Sicily* (Malta: Midsea Books, 2010) 131.

33 Seybold 210 jgħid, f'parentesi, "*così va letto* [jiġifieri al-Samanṭī] *in luogo di* السمطي [jiġifieri al-Samaṭī]". Madankollu, huwa ma jagħti ebda ġustifikazzjoni għal din l-għażla tiegħu.

34 Barra minn hekk, tajjeb li wieħed jgħid li fil-ktieb tiegħu *Lubb al-'albāb fī taḥrīr al-'ansāb* ('Il-qalba tal-qlub fil-kitba tal-ismijiet tan-nisel'), is-Sujūṭī la jsemmi n-*nisba as-Samaṭī*, la *as-Samanṭī* u lanqas *al-Māliṭī*. Is-Sujūṭī (1445-1505), li ismu sħiħ huwa Abū l-Faḍl Għabd ir-Raħmān bin Abī Bakr Ġalāl ad-Dīn is-Sujūṭī, kien studjuż reliġjuż Eġizzjan. Huwa jsemmi n-*nisba as-samanṭārī* u jgħid li n-nisel huwa minn raħal fi Sqallija, iżda din mhix l-istess *nisba* tal-poeta Malti.
Ara: Internet Archive <https://archive.org/stream/kitblubballubbf00suygoog#page/n6/mode/2up>, p.140 (8 ta' Jannar 2014).

35 Ħajr lill-Prof. Stanley Fiorini li ġibidli l-attenzjoni għal dan il-fatt.

36 Wettinger, *Place-Names of the Maltese Islands ca. 1300-1800* (Malta: Publishers Enterprises Group, 2000) 520.

37 Pariġi, il-Biblijoteka Nazzjonali, Manuskritti Orjentali, n. 3330 (Ancien fonds 1375), f. 8r.

38 Amari 3, taqsima 2, 703. Din il-lapida tal-irħam iġġib tliet epigraffi, waħda bil-Latin, waħda bil-Grieg u oħra bl-Għarbi. L-iskrizzjoni Għarbija tgħid hekk: "Ħareġ l-amar tal-Preżenza Rjali u glorjuża ta' Ruġġier, Alla jżomm jiemha għal dejjem, u jsaħħaħ il-bnadar tagħha, bil-bini ta' dan l-istrument għall-kejl tas-sigħat, fil-Belt imħarsa ta' Sqallija, fis-sena ħames mija sitta u tletin." Din is-sena skont il-kalendarju *hiġri* tikkorrispondi għas-sena 1141-42 w.K. Din li ġejja hija t-traskrizzjoni tal-iskrizzjoni Għarbija: *H̱araġa min al-ħaḍra al-malakijja al-mugħaẓẓamijja ar-ruġārijja al-għalijja, 'abbada allāhu 'ajjāmaha wa-'ajjada 'agħlāmaha, bi-għamali hāḏihi l-'āla li-raṣd is-sāgħāt bi-madīnat siqillijja al-maħmijja sanat sittin wa-ṯalāṯīn wa-ẖamsumāja.*

39 Oliver Friggieri, *Dizzjunarju ta' Termini Letterarji* (Malta: Publishers Enterprises Group, 2000) 212.

40 Vella 1, 81-82.

41 Jiġifieri l-'Ewropew'. Ruġġier ta' spiss kien jissejjaħ b'dan it-titlu. Ara Hubert Houben, *Roger II of Sicily. A Ruler between East and West* (Cambridge University Press, 2002) 17.

42 Il-vokalizzazzjoni nieqsa ta' dawn il-versi hija dik tal-manuskritt. Amari, *Storia dei Musulmani di Sicilia,* 3, taqsima 1 (Firenze: Successori Le Monier, 1868) 762, qaleb hekk dawn il-versi:

"*Superbì colui ch'io andai a visitare e si chiuse, lasciandomi fuori, mentre egli non si ascondeva a questo nè a quell'altro.*

Pria di conoscermi egli avea fatti stendere drappi del Sind e della Cina (per farmi onore).

La mia sventura vien tutta da lui. Così foss'io morto pria di questo (affronto)."

43 Il-vokalizzazzjoni nieqsa ta' dawn il-versi hija dik tal-manuskritt. Din hija t-traduzzjoni ta' Amari 3, taqsima 1, 762:

"*Gi amici della tua fortuna, fa di accoglierli come nemici, con l'arme in mano.*

Nè ti illuda (se loro spunti in volto) il sorriso, chè la spada ti ammazza luccicando."

44 Friggieri 212.

45 Ch. Pellat, 'Marthiya', *The Encyclopaedia of Islam*, vol. vi (Leiden: Brill) 605.

46 Julie S. Meisami u Paul Starkey (ed.), *Encyclopedia of Arabic literature* (Londra: Routledge, 1998) 663-64. L-aktar poetessa li baqgħet magħrufa għall-poeżija eleġijaka hija l-Hansā'. Din mietet madwar is-sena 665 w.K.

47 Għabd an-Nūr, Jabbūr, *Al-mugħġam al-'adabī* (Bejrut: Dār al-Għilm lil-Malāyīn, 1979) 120-21.

48 Pellat 606.

49 Amari 3, taqsima 2, 773. Bil-Malti: "... inkitbet fl-okkażjoni tal-mewt ta' mexxej nobbli Musulman ta' Sqallija. B'xorti ħażina għalina Għimād ad-Dīn ma żammx l-isem (ta' dan il-mexxej), u lanqas il-bqija tal-eleġija, li fiha seta' nstab, b'kumbinazzjoni, xi tagħrif storiku, u xi versi isbaħ; għaliex l-antoloġista tabilħaqq għażel dawk li lilna jistgħu jogħġbu anqas."

50 Pariġi: Il-Biblijoteka Nazzjonali, Manuskritti Orjentali, n. 3330 (Ancien fonds 1375), f. 20r.

51 Chiarelli 133.

52 MS 3330, f. 20r.

53 Din il-ħaġra ġġib id-data 22 ta' Marzu 1174.

54 Amari 3, taqsima 2, 774.

55 Arie Schippers, "Some remarks on Hebrew Andalusian and Arabic elegies," *Jewish Studies in a New Europe; Proceedings of the Fifth Congress of Jewish Studies in*

Copenhagen 1994. Edituri: Ulf Haxen, Hanne Trautner-Kromann, Karen Lisa Goldschmidt Salamon (Kopenhagen: C.A. Reitzel; Det Kongelige Bibliotek, 1998) 695-96.

56 Il-vokalizzazzjoni nieqsa ta' dawn il-versi hija dik tal-manuskritt. Din hija t-traduzzjoni ta' Amari 3, taqsima 2, 773-74:

"*Lo stuolo delle virtù si ferma (nel cammino) per cagion del dolore; l'eccelso monte della nobiltà rovina e precipita.*

Oh qual seguito di mali s'appressa, mentre (da un altro lato) s'allontana ogni prospetto di gioia!

Che avverrà mai della luce del Sole e di quella che gli dà lo scambio, se questo faro di laude e di gloria è demolito?

(Sopratutto) ci accora che, mentr'egli pur alberga in uno degli elementi, la scellerata (morte) toglie alla sua mano di stringere (la spada) e d'allargarsi (donando).

Come colomba alla colombe, così ei s'accomuna con le anime de' generosi che va incontrando.

O trafittura crudele! O rammarico che (strappa) le lagrime (dagli occhi)! O sorte nemica! O morte fiera!

Pazienza, pazienza! La morte pria d'oggi ha cancellati tanti re, come si cancella la scrittura ne' libri!"